

AKSIZ SOLIG'I HISOBI VA UNING IQTISODIYOTDAGI O'RNI

O'tayev Suyun Do'sqobil o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi sirtqi ta'lim

Iqtisodiyot kafedrası 1-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10900022>

Annotatsiya. Mazkur maqolada aksiz soligining hisobi va uning mamlakat iqtisodiyotida tutgan orni muhokama qilinadi. O'zbekiston Respublikasida amalda bolgan aksiz soligi stavkalari va ularning byudjet daromadlarini shakllantirishdagi roli va ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: aksiz soligi, davlat byudjeti daromadlari, soliq stavkalari, soliq kodeksi, aksiz soligi tolovchilari.

ACCOUNT OF EXCISE TAX AND ITS ROLE IN THE ECONOMY

Abstract. This article discusses the calculation of excise tax and its role in the country's economy. Excise tax rates in force in the Republic of Uzbekistan and their role and influence in the formation of budget revenues are covered.

Key words: excise tax, state budget revenues, tax rates, tax code, excise tax payers.

УЧЕТ АКЦИЗНОГО НАЛОГА И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается расчет акцизного налога и его роль в экономике страны. Освещены ставки акцизного налога, действующие в Республике Узбекистан, их роль и влияние на формирование доходов бюджета.

Ключевые слова: акцизный налог, доходы государственного бюджета, налоговые ставки, Налоговый кодекс, плательщики акцизного налога.

O'zbekiston Respublikasi bozor munosabatlarini taraqqiy etish jarayonining muhim bosqichidan o'tmoqda. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida tadbirkorlik faoliyati va davlatning bilvosita boshqarishga asoslangan holda, raqobatchilik mexanizmiga tayanib chuqur tuzilmaviy islohotlar amalga o'shirilmoqda. Bugungi kunda, soliq siyosatining asosini soliqqa tortish tizimidagi islohotlarni amalga oshirish va soliq siyosatini yanada erkinlashtirish bo'lib, buning asosiy yo'nalishi yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliq yukni kamaytirish hamda byudjet daromadlarini yanada oshirishga qaratilgan chora tadbirlar tashkil qilmoqda.

Bu haqda Vazirlar Mahkamasining majlisida ma'ruzasida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quyidagilarga toxtalib o'tdilar: "Soliq- budjet siyosatiga qat'iy amal qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyihalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashni moliyalashtirish – ushbu eng muhim vazifalarni amalga oshirish, avvalo, Moliya vazirligi va shaxsan vazirning faoliyati samaradorligi bilan belgilanadi".

Davlat iqtisodiyotni tartibga solish va ichki milliy bozorni rivojlantirishda hamda himoyalashda asosan aksiz solig'iga tayanadi. Davlat soliq tizimi vujudga kelishida to'g'ri ya'ni, bevosita soliqlar shakllanib, keyinchalik davlatning vazifalari kengayib borgandan so'ng bilvosita soliqlar, xususan aksiz solig'i paydo bo'ldi va amaliyotga kiritildi. Aksiz so'zi fransuz tilidan kelib chiqqan bo'lib, topib tanlash ma'nosini bildiradi. Aksiz solig'ining asosiy vazifasi mablag' yig'ishdan iborat. Soliqlar xususan, aksiz solig'i davlat budjeti daromadlari shakllantirishda asosiy soliqlardan hisoblanadi. Davlat budjeti daromadlari tarkibida eng yuqori

soliq tushumlari ushbu soliqlardan tashkil topadi. Davlat aksiz solig'i orqali mamlakat hududiga ayrim tovarlarni ko'proq olib kirish yoki olib chiqish va buning aksini ifodalovchi vazifalarni bajarishi mumkin. Aksizlar- tovarlar uchun qo'yiladigan bilvosita soliqlarning bir turi bo'lib qo'shilgan qiymat solig'idan farqli ma'lum bir chegaralangan tur va guruhdagi mahsulotlarning narxiga qo'shiladi. Aksizlar tovar narxiga qo'shiladi va davlatga uning qiymatidan bir qismini olishga yoki kesib olishga imkon beradi. Ustiga qo'yilgan qo'shimcha narx mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya qilishning alohida sharoitlaridan kelib belgilanadi. Aksizni keng va tor ma'noda talqin qilish mumkin. Tor ma'noda bu tushuncha ostida, alohida tovarlarga aksizlar tushuniladi. Keng ma'noda esa aksiz tushunchasi individual aksizlarni ham, universal aksizlarni ham qamrab oladi. Ular o'rtasidagi farqi uni undirish usuli hisoblanishi va amal qilish sohasiga bog'liq.

Hozirgi vaqtda soliq tizimida aksizlar davlat moliyaviy resurslarini shakllanib borishi uchun muhim rol o'ynaydi. Alohida tovarlardan aksiz solig'ini undirish zarurligi ulardan budjetni to'ldirishning qo'shimcha manbayi sifatida foydalanishdan tashqari, alohida iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish zarurligi bilan ham bog'liqdir.

Ular jumlasiga:

1. Atrof muhit holatiga va inson salomatligiga zarar keltiradigan tovarlarlar iste'molini cheklash, ya'ni alkogol va tamaki mahsulotlari, avtomobil benzini.
2. Yuqori daromad olinadigan aholi iste'moli daromadlarini qayta taqsimlashga bo'lgan ehtiyojlar.
3. Davlat monopoliyasida bo'lgan (neft, gaz) mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiyadan kelgan yuqori daromadni qayta taqsimlashga bo'lgan ehtiyoj kabilarini kiritish mumkin

Aksizlar asosan atrof –muhitga va inson salomatligiga zarar keltiradigan hamda zebziynat buyumlaridan undirila boshlangan. ushbu yondashuvga asosan, gilamlar, billur buyumlar, markali vinolar, tabiiy teridan tikilgan kiyimlar aksiz solig'i undiriladigan tovarlar ro'yhatidan chiqarilgan.

Soliq islohotlarini o'tkazishda soliqqa tortishning an'anaviy tamoyillari o'zgaraydi. Lekin amaldagi soliq tizimining iqtisodiy-huquqiy tamoyillarini takomillashtirib boriladi. Bunda soliq munosabatlarining tamoyillari o'tkazilgan har bir islohotlar natijasida sayqallanadi va mohiyati, mazmuni maqsadlari borgan sari nazariy tamoyillar darajasiga yaqinlashib boradi. Zero har bir davming o'ziga xos soliq tizimining adolatlilik, samaradorlik va soddalashtirilgan namunasi mavjud. Ana shu ko'rsatkichlar muayyan davrga moslashtirilgan soliq islohotlari o'tkazilishi natijasida an'anaviy mezonlarga yaqinlashib boradi.

Soliqlar har bir davlatning moddiy jihatlarini ta'minlaydi. Jahon iqtisodiyoti taraqqiyotining hozirgi bosqichida ular iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlarni yanada erkinlashtirish va chuqurlashtirish jarayonida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlami tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlik barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilish va davlat soliq siyosati

samaradorligini oshirishning hozirgi kundagi amaliyoti nazariyotchilar oldiga uning qator yangi muammolariga yechim topishni ko'ndalang qilib qo'yimoqda.

O'zbekiston soliq tizimida asosiy o'rinni egri soliqlar egallaydi, ular quyidagilardan iborat: qo'shilgan qiymat solig'i, aksizlar va bojxona to'lovlari. Ular byudjet daromadlari tarkibida hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Bunday miqdordagi egri soliqlar muqarrar ravishda bir xil obyektни qayta-qayta soliqqa tortishga olib keladi va iste'mol tovarlari va xizmatlari narxlarining doimiy oshib borishiga yordam beradi.

Aksizlar bilvosita soliqqa tortishning eng qadimgi shaklidir; ular haqida birinchi eslatma Qadimgi Rim davriga tegishli. O'sha paytda ham tuz va boshqa ba'zi iste'mol tovarlariga aksiz solig'i mavjud edi. Tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi bilan soliqqa tortishning aksiz shakli ustunlik qiladi, garchi keyinchalik to'g'ridan-to'g'ri daromad va mulk solig'i rivojlanishi bilan aksizlar o'z mavqeini biroz yo'qotdi. Biroq, hozirgi kunga qadar aksizlar deyarli barcha mamlakatlarning soliq tizimlarida qo'llaniladi va davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tarixan aksiz solig'i ob'ektlari birinchi navbatda ommaviy talab ob'ektlari bo'lib, bu soliqlarning yuqori fiskal ahamiyatini oldindan belgilab beradi.

“Aksiz” fransuzcha aksize, lotincha aksidere so'zlaridan olingan bo'lib, tarjima qilinganda «kesib olish» ma'nosini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida aksiz solig'iga quyidagicha izoh berilgan: «aksiz solig'i sof daromadning narxda va qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan bazada hisobga olinadigan, egri soliq sifatida byudjetga o'tkaziladigan (undiriladigan) bir qismidan iboratdir. Bizning fikrimizcha, aksiz solig'i sof daromadning emas, balki yuklab jo'natilgan tovarlar qiymatining bir qismini egri soliq sifatida byudjetga yo'naltirish shaklidir.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha soliqni to'lash bojxona to'g'risidagi qonunchilikda belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi. Aksiz markalari bilan tang'alanishi lozim bo'lgan olib kiriladigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq aksiz markalari olinguniga qadar to'lanadi.

Aksiz solig'ini to'lovchi subyektlar sotishga to'g'ri keladigan aksiz stavkasi va summasi «Hisob-faktura»da alohida ustunlarda korsatiladi. Aksiz solig'i summasi buyurtmachilardan olinadigan schetlarning jami summasiga kiritiladi.

Egri soliqlar sirasiga mansubligi jihatidan, aksiz soligining davlat byudjetidagi ulushi qoshilgan qiymat soligidan ikki baravar kamni tashkil qiladi. Buning oziga yarasha obyektiv sabablari mavjud, eng muhim sabablaridan biri sifatida, aksariyat yuridik shaxslar aksiz soligi tolovchilari hisoblanmasligini ta'kidlab otishimiz zarur. Shunga qaramasdan, mamlakatimiz byudjetining daromad manbayi sifatida aksiz solig'i bugungi kunga qadar o'zining muhim o'rnini va amaliy ahamiyatini saqlab kelmoqda. Aksiz solig'i davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda salmoqli o'rin egallaydi, jumladan, davlat byudjetining soliqli daromadlari tarkibida uning salmog'ini quyidagi diagrammadan korishimiz mumkin.

Ozbekiston Respublikasi davlat byudjeti tushumida aksiz soligining ulushi 2021-yilda 10% ni tashkil qilgan, bu korsatkich otgan 2020-yilga nisbatan foiz korsatkichida oladigan bolsak 13.6 foizga oshganini korishimiz mumkin. Bu ijobiy korsatkichga erishish kop jihatdan pandemiya holatidan chiqish, hamda eksport va import jarayonlarini jadal sur'atlarda rivojlanib borishi bilan boglash mumkin.

2022-yil uchun Ozbekiston Respublikasining davlat byudjeti togrisidagi qonuni 2021-yil 15-dekabrda Senat tomonidan ma'qullangan va ushbu qonunga joriy 2022-yilda davlat byudjeti daromadlari prognoz qilingan, unga kora aksiz soligining ulushi sezilarli ravishda tushishi kutilmoqda, ya'ni 10 foizdan 7,2 foizga, buning muhim sabablaridan biri bu ayrim tovar va mahsulotlar vaqtincha aksiz soligidan ozod etilishi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Malikov T.S., Jalilov P.T. Byudjet soliq siyosati: Oquv qollanma. T.: Akademnashr, 2011.
2. Jorayev A, Safarov G., Meyliyev O. Soliq nazariyasi: Oquv qollanma. T.: Iqtisod-Moliya. 2019.
3. Vahobov A. Jorayev A. Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik. T.: Iqtisod-Moliya. 2019.
4. Urazov K.B., Polatov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi. 2020.